

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ ในพื้นที่จังหวัดชัยนาท มีวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้ คือ (1) เพื่อสนับสนุนการจัดทำระบบข้อมูลความยากจนและติดตามการช่วยเหลือในการแก้ปัญหาความยากจนของจังหวัดชัยนาท (2) เพื่อออกแบบกลไก กระบวนการวิจัยและเครื่องมือในการพัฒนาเชิงพื้นที่เพื่อสนับสนุนการทำงานช่วยเหลือแก้ไขปัญหาความยากจนของจังหวัดชัยนาท (3) เพื่อติดตาม วิเคราะห์ข้อมูลคนจนและหนุนเสริมกลไกพัฒนาเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของจังหวัดชัยนาท (4) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลพื้นที่ระดับครัวเรือน และการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดชัยนาทเพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเชิงพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) จากทุกภาคส่วน ทั้งส่วนราชการ ภาคประชาสังคม และชุมชนร่วมดำเนินโครงการวิจัย โดยมีเป้าหมายร่วมกันเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของครัวเรือนคนจน บนฐานคิดของระบบข้อมูลที่แม่นยำที่แม่นยำ โดยเสนอผลการวิจัยแบ่งออกเป็น

ส่วนที่ 1 สรุปผลการวิจัย ประกอบด้วย (1) ระบบข้อมูลเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่จังหวัดชัยนาท (2) ปฏิบัติการนวัตกรรมแก้จน “แพะเงินล้าน” (3) กลไกภาคีเครือข่ายในการแก้ปัญหาความยากจน ดังนี้

(1) โครงการวิจัยได้ค้นหาและสอบถามข้อมูลครัวเรือนคนจนเป้าหมายรวม 3,700 ครัวเรือน โดยตั้งต้นมาจากฐานข้อมูลคนจนเป้าหมายตามระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า TPMAAP (Thai People Map and Analytics Platform) ประกอบกับการชี้เป้าครัวเรือนคนจนเป้าหมายเพิ่มเติมโดยผู้นำชุมชนและชุมชน

(2) ครัวเรือนคนจนเป้าหมายส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอสรรคบุรี จำนวน 1,971 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 53.27 ของครัวเรือนคนจนเป้าหมายจังหวัดชัยนาท

(3) ผลการสอบทุนการดำรงชีพของคนยากจนด้วยแนวคิด “ระบบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน” (Sustainable livelihoods) ในทุน 5 มิติ ประกอบด้วย ทุนทรัพยากรมนุษย์ ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนทางธรรมชาติ และทุนทางสังคม พบว่า คนจนและครัวเรือนเป้าหมายจังหวัดชัยนาทมี**ทุนด้านกายภาพสูงสุด (3.10)** คือ ส่วนใหญ่มีที่อยู่อาศัยมั่นคงแข็งแรง แต่ยังมีครัวเรือนที่สภาพบ้านทรุดโทรมถึง 691 ครัวเรือน มีมิเตอร์ไฟฟ้าและมีน้ำประปา ใช้อุปกรณ์สารสนเทศเพื่อขอรับสวัสดิการภาครัฐ (ร้อยละ 34.51) แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ รองลงมา คือ **ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (2.42)** ครัวเรือนเป้าหมายส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินทางการเกษตร (ร้อยละ 67.27) มีปัญหาการเข้าถึงแหล่งน้ำทำการเกษตร และยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างรายได้ **ทุนการเงิน (1.82)** ครัวเรือน คนจนเป้าหมายส่วนใหญ่ไม่มีรายได้ แต่ถ้ามีรายได้ก็ต่ำกว่าเส้นความยากจนของจังหวัด (2944 บาท/เดือน) ไม่มีเงินทุน ไม่มีเงินออม ไม่มีหนี้สินเนื่องจากไม่มีความสามารถในการใช้คืน **ทุนมนุษย์ (1.80)** คนจนเป้าหมายส่วนใหญ่ยังไม่จบการศึกษาภาคบังคับ (ร้อยละ 69.43) ไม่มีอาชีพ (ร้อยละ 41.21) ถ้าประกอบอาชีพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพใช้แรงงาน มีปัญหาสุขภาพแต่ไม่ส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพ และ**ทุนทางสังคมน้อยที่สุด (1.57)** ครัวเรือน

คนจนเป้าหมายรับรู้ถึงกฎระเบียบที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มีการช่วยเหลือกันตามธรรมเนียมประเพณี ไม่มีการบังคับ

(4) ลักษณะความยากจนของคนจนและครัวเรือนเป้าหมาย คือ

“ไม่มีรายได้ แต่ถ้ามีรายได้ก็ไม่สม่ำเสมอ ไม่มีที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินทำกินก็ไม่ใช้ของตนเอง มีปัญหาการเข้าถึงแหล่งน้ำทำการเกษตร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพใช้แรงงาน ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพหรือสร้างรายได้ และยังไม่ได้ใช้อุปกรณ์สารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการดำรงชีพ”

(5) เมื่อจำแนกครัวเรือนคนจนเป้าหมายเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ “คนจนอยู่ลำบาก” คือ คนจนเป้าหมายส่วนใหญ่ “อยู่ตัวคนเดียว ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) มีภาวะเจ็บป่วย พิกการ ไม่มีที่อยู่ เป็นของตนเอง ถ้ามีที่อยู่เป็นของตนเองจะมีสภาพทรุดโทรม ไม่มีรายได้ประจำ ไม่มีอาชีพ หรืออาชีพไม่แน่นอน ไม่มีที่ดินทำกิน อยู่ได้ด้วยสวัสดิการของรัฐ” “คนจนอยู่ยาก” หมายถึง คนจนเป้าหมายส่วนใหญ่ “มีจำนวนสมาชิกในบ้านหลายคน แต่ทำงานคนเดียว สภาพที่อยู่อาศัยมั่นคง มีอาชีพรับจ้าง มีรายได้น้อย ไม่แน่นอน ไม่พอรายจ่ายทำให้ต้องหยิบยืม เป็นหนี้แบบไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน (กองทุนหมู่บ้าน หนี้ในระบบ แหล่งทุน) หรือมีหนี้สินมากเกินไป ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล (ค่าเดินทาง ของใช้ผู้ป่วย แพมเพิส)” “คนจนอยู่ได้” หมายถึง คนจนเป้าหมายส่วนใหญ่ “มีโรคประจำตัวทั่วไป (เบาหวาน ความดัน) มีหนี้เล็กน้อย ประมาณไม่เกิน 30,000 บาท บ้านมั่นคงแข็งแรง มีอุปกรณ์พื้นฐานในการประกอบอาชีพ เป็นผู้ที่มีบุตรหลานส่งเสียเลี้ยงดู มีที่ทำกินประมาณ 3 ไร่ แต่ไม่มีกำลังที่จะประกอบอาชีพ” และ “คนจนอยู่ดี” หมายถึง คนจนเป้าหมายส่วนใหญ่ “ไม่มีโรคเรื้อรัง ถ้าเจ็บป่วยสามารถเบิกได้ ไม่มีหนี้ หรือมีหนี้แต่มีกำลังมีความสามารถในการใช้หนี้ มีที่ดินทำกินอย่างน้อย 3 ไร่ มีกำลัง (มีช่องทาง, มีแรง (คน), กำลังทรัพย์ (ทุน)) เข้าที่ดินทำกินเพิ่ม มีอาชีพ มีรายได้มั่นคง ลูกหลานมีอาชีพมั่นคง” พบว่า ครัวเรือนคนจนเป้าหมายจังหวัดชัยนาทส่วนใหญ่เป็นคนจน จนอยู่ลำบาก (ร้อยละ 31.81) รองลงมาคือ คนจนอยู่ได้ คนจนอยู่ดี ในสัดส่วนที่เท่ากันคือ ร้อยละ 29 และคนจนอยู่ยากร้อยละ 9.24

(6) ผลการวิเคราะห์ค่าสถิติปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความยากจน ทุนดำรงชีพ 5 มิติ ของครัวเรือนจังหวัดชัยนาท ดังนี้ **ทุนมนุษย์** ได้แก่ การศึกษา อาชีพ และทักษะอาชีพ **ทุนกายภาพ** ได้แก่ การเข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัล **ทุนทางการเงิน** ได้แก่ รายได้ รายจ่าย และทรัพย์สินเพื่อการประกอบอาชีพ **ทุนทางธรรมชาติ** ได้แก่ ที่ดินทำกินทางการเกษตร แหล่งน้ำในการน้ำทำการเกษตร และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ และสร้างรายได้ และ **ทุนทางสังคม** ได้แก่ การจัดการความขัดแย้งในชุมชน และการใช้ความรู้จากผู้ที่มีความรู้ในการแก้ไขปัญหา

(7) โครงการวิจัยได้เลือกพื้นที่ปฏิบัติการนวัตกรรมแก่นที่ตำบลโพงาม อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท เนื่องจากเป็นตำบลที่มีการกระจุกตัวของคนจนมากที่สุดในจังหวัดชัยนาท (459 ครัวเรือน) มีความเหมาะสมในการเป็นอำเภอนำร่อง ทั้งในประเด็นจำนวนของคนจนและครัวเรือนเป้าหมาย ระดับความยากจน ทุนหรือศักยภาพของคนจน และการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ใน 2 นวัตกรรม คือ 1. นวัตกรรมเชิงกระบวนการ “การสอบถามข้อมูลแบบมีส่วนร่วมโดยนักจัดการข้อมูลชุมชน” 2. นวัตกรรมเชิงผลผลิต “วิสาหกิจเพื่อคนจน”

(8) การสอบถามข้อมูลแบบมีส่วนร่วมโดยนักจัดการข้อมูลชุมชนจะทำให้เกิด 1) ระบบข้อมูลครัวเรือนเป้าหมายที่มีความแม่นยำ (ครัวเรือนพึ่งพิง ครัวเรือนรอพัฒนา ครัวเรือนประกอบการ) นำไปสู่การส่งต่อดูแลช่วยเหลือที่ตรงประเด็น (2) โอกาส ศักยภาพของพื้นที่ จากการวิเคราะห์ทุนชุมชน (การวิเคราะห์ทุนทรัพยากร ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม วัฒนธรรม) (3) ทางเลือก/ทางรอดของครัวเรือนเป้าหมาย (4) แผนชุมชน ที่มาจากการ

วิเคราะห์ศักยภาพคนจนและทุนชุมชน นำไปสู่การคิด ตัดสินใจร่วมกันของชุมชน ผนึกเป็นแผนชุมชน โดยกระบวนการทำงานด้วยตัวแบบของนักจัดการข้อมูลชุมชนจะเกิดกลุ่มคนทำงานที่เกาะติดกับข้อมูลครัวเรือนคนจนในพื้นที่ และเป็นกลไกในการขับเคลื่อนการใช้ข้อมูลครัวเรือนคนจนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนในพื้นที่ เกิดตัวแบบของกระบวนการค้นหาและสอบถามข้อมูลครัวเรือนคนจนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม และเกิดตัวแบบการทำงานที่สามารถส่งต่อข้อมูลครัวเรือนคนจนเข้าสู่ระบบงานและแผนของท้องถิ่นได้

(9) วิสาหกิจเพื่อคนจน เป็นการออกแบบงานที่อยู่บนฐานการเชื่อมโยงกับข้อมูลทุนการดำรงชีพ ทุนบริบทชุมชน และห่วงโซ่คุณค่า เกิดกิจการที่คนจนร่วมเป็นเจ้าของและได้รับประโยชน์ในเชิงการมีรายได้ที่เกิดจากการทำงาน/ มีงานทำ มีการประยุกต์ใช้องค์ความรู้จากงานวิจัยมาสู่การผลิตจริงที่ต่อยอดเป็นธุรกิจ/ วิสาหกิจได้ ผลผลิตมีศักยภาพในการจำหน่ายได้ทั้งตลาดทั้งภายในและภายนอกพื้นที่

ส่วนที่ 2 ข้อเรียนรู้จากการถอดบทเรียนจากการถอดบทเรียนการทำงานแก้จนในระยะที่ 1

พบว่า องค์ประกอบสำคัญในการขับเคลื่อนการทำงาน “การสอบถามข้อมูลแบบมีส่วนร่วม” และ “นวัตกรรมแก้จน แปะเงินล้าน” คือ (1) **ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)** คือ “นักจัดการข้อมูลชุมชน” ซึ่งเป็นผู้นำทางความคิด เป็นคนที่ ชุมชนยอมรับและศรัทธา มีต้นทุนในการเชื่อมร้อยคนและทุนในชุมชน รวบรวมพลังทางสังคม สร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน มาช่วยกันแก้ปัญหา พัฒนา นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น โดยคุณลักษณะ (Attribute) ของนักจัดการข้อมูลชุมชนคือ (1) คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน (2) มีความมุ่งมั่น เอาใจใส่ และรับผิดชอบ (3) มีคุณธรรม จริยธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ (4) ได้รับการยอมรับนับถือจากสังคม (5) มีความกระตือรือร้นพร้อมที่จะเรียนรู้และพัฒนางานด้วยข้อมูล (6) มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ อดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค (7) ประสานเครือข่ายในหลากหลายลักษณะและสามารถทำงานร่วมกับ ทุกภาคส่วน เมื่อทีมวิจัยหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ทักษะการทำงานข้อมูลด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม ได้ทำให้เกิดความเข้าใจสถานะการณ์ความยากจนของครัวเรือนในชุมชนที่ลึกซึ้งขึ้น สามารถสร้างทางเลือกการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับปัญหาและบริบทของครัวเรือนคนจน และร่วมลงมือปฏิบัติการในฐานะหุ้นส่วนของการแก้ไขปัญหาพี่น้องในชุมชนร่วมกัน (2) **เป้าหมายร่วม** การสอบถามข้อมูลแบบมีส่วนร่วมทำให้เกิดระบบการจัดการข้อมูล ใช้ข้อมูลเป็นตัวนำให้ชุมชนเห็นภาพของชุมชนร่วมกัน เกิดความเข้าใจ เห็นใจคนจน เกิดเป้าหมายร่วมกันที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนในชุมชน ยกย่องคุณภาพชีวิตของคนจนให้อยู่ดียิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายร่วมในระดับชาติและระดับจังหวัด (3) **การสร้างพื้นที่การเรียนรู้** การสอบถามข้อมูลแบบมีส่วนร่วม ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนผ่านกระบวนการทำงานด้วยระบบข้อมูลที่แม่นยำ ทำให้ชุมชนเกิดการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้พัฒนาตนเอง ทำให้เกิดการสื่อสารข้อมูลสถานภาพของครัวเรือนคนจนในพื้นที่ ออกสู่กลุ่มคน/ องค์การที่มีบทบาทและสถานภาพที่แตกต่างกัน อันส่งผลต่อเนื่องให้เกิดการแบ่งปันความช่วยเหลือทรัพยากรที่ตนเองหรือหน่วยงานมีอยู่ออกมาให้กับคนยากจนได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการ/ ปัญหาที่แท้จริง (4) **การฝังองค์ความรู้ที่สำคัญในพื้นที่** โดยทีมวิจัยได้แก่ ระบบข้อมูล กลไกทางตลาด กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมร่วม การจัดการความสัมพันธ์ ทำให้ชุมชนมีเครื่องมือในการทำงาน ใช้เครื่องมือสร้างการพัฒนา นำไปสู่ทางแก้ปัญหาชุมชน ระบบข้อมูลครัวเรือนคนจนที่มีความถูกต้องละเอียดแม่นยำ ได้รับความเชื่อถือ ให้เป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการวางแผนงานของหน่วยงานได้ในทุกระดับ ตั้งแต่ท้องถิ่น อำเภอ จนถึงจังหวัด (5) **การวิเคราะห์ภาคี เครือข่าย (Stakeholders)** ที่จำเป็น โดยมีมุมมองให้เห็นเชิงระบบ (System Approach) ทั้งระบบการทำงาน และกลไก จะช่วยให้เกิดการออกแบบงานการทำงานร่วม เชื่อมร้อยผู้เกี่ยวข้องมาร่วมกันคิด ร่วมแก้ปัญหาตามศักยภาพ สร้างการเรียนรู้ในพื้นที่ งานพัฒนาจะไม่ใช่งานของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นงานที่ต้องร่วมกันรับผิดชอบให้ประสบ

ผลสำเร็จ โดยมีเป้าหมายและตัวชี้วัดร่วมกัน (6) **ธรรมาภิบาล (Good Governance)** การบริหารจัดการด้วยความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีการแบ่งหน้าที่การทำงาน บทบาทความรับผิดชอบ การจัดทำระบบบัญชี

ส่วนที่ 3 ข้อเสนอเชิงนโยบาย การวิจัยครั้งนี้ได้นำเสนอประเด็นที่ได้จากการวิจัยที่เชื่อมโยงการวิเคราะห์ข้อมูลทุนดำรงชีพครัวเรือนยากจนกับการจัดทำแผนพัฒนาจังหวัดชัยนาท ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566 – 2570 โดยได้เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนพัฒนาจังหวัดชัยนาทระยะ 5 ปี(พ.ศ. 2566 – 2570) และแผนปฏิบัติราชการประจำปีของจังหวัดชัยนาท ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2564 แล้วมีข้อเสนอการเชื่อมโยงผลการวิเคราะห์ข้อมูลทุนดำรงชีพครัวเรือนยากจนกับโอกาสในการพัฒนาจังหวัดชัยนาท ดังนี้

(1) **ประเด็นสำคัญจากการวิจัย** ฐานข้อมูลคนจนภาครัฐที่แม่นยำ จะนำไปสู่การออกแบบการแก้ปัญหาาร่วมกัน และการจัดสวัสดิการมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย **ข้อเสนอโครงการสำคัญ** : การพัฒนาระบบสารสนเทศข้อมูลคนจนเป้าหมายและประชาชนกลุ่มเปราะบางจังหวัดชัยนาทโดยใช้กลไกกระบวนการนักจัดการข้อมูลชุมชน

(2) **ประเด็นสำคัญจากการวิจัย** การสร้างงาน สร้างรายได้ให้คนจนและกลุ่มเปราะบาง **ข้อเสนอโครงการสำคัญ** : ยกกระดับความเข้มแข็งของวิสาหกิจเพื่อคนจนและประชาชนกลุ่มเปราะบาง

(3) **ประเด็นสำคัญจากการวิจัย** การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ **ข้อเสนอโครงการสำคัญ** : (1) การพัฒนากลไกการดูแลผู้สูงอายุในชุมชน (2) การส่งเสริมและพัฒนาทักษะอาชีพสำหรับผู้สูงอายุ (3) การส่งเสริมอาชีพการดูแลผู้สูงอายุของจังหวัดชัยนาท

(4) **ประเด็นสำคัญจากการวิจัย** ครัวเรือนคนจนไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่เป็นแรงงานในภาคการเกษตร ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินหรือเช่าที่ดินทำกินก็ปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ประสบปัญหาต้นทุนการผลิตสูง ผลผลิตตกต่ำ ทั้งข้าวราคาตกต่ำ ผลผลิตที่ต่ำกว่ามาตรฐาน ปริมาณผลผลิตที่มากเกินความต้องการของตลาด อุปทานข้าวเพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่ปลูกข้าวมากขึ้น ทำให้ปริมาณข้าวที่ออกสู่ตลาดจึงมากขึ้น ในขณะที่อุปสงค์มีแนวโน้มลดลงจากการที่คนไทยบริโภคข้าวลดลง และการส่งออกข้าวลดลง สภาวะหนี้สิน นำไปสู่ปัญหาความยากจน **ข้อเสนอโครงการสำคัญ** : (1) การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตปศุสัตว์ (แพะ) เพื่อขับเคลื่อนการเลี้ยงแพะแปลงใหญ่ (2) โครงการขับเคลื่อนเครือข่ายผู้เลี้ยงแพะแบบครบวงจร

(5) **ประเด็นสำคัญจากการวิจัย** ครัวเรือนคนจนเป้าหมายที่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตร ไม่สามารถเพาะปลูกได้ พืชที่ปลูกหรือกล้าข้าวที่ลงไว้ตั้งแต่ต้นฤดูฝนแห้งตายเป็นบริเวณกว้าง และจะปลูกข้าวช่วงฝนรอบสองก็จะมีต้นเก็บเกี่ยว สภาวะแล้งยังส่งผลกระทบต่อเนื่อง เนื่องจากปริมาณฝนที่ลดลง ทำให้แหล่งน้ำผิวดินที่กักเก็บตามเขื่อน อ่างเก็บน้ำ มีปริมาณไม่เพียงพอสำหรับการเกษตรอย่างทั่วถึง ส่งผลต่อผลผลิตที่ลดลง จึงเป็นความสูญเสียทางเศรษฐกิจค่อนข้างมาก **ข้อเสนอโครงการสำคัญ** : (1) การพัฒนาระบบบริหารจัดการน้ำด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน (2) การพัฒนานวัตกรรมจัดการน้ำโดยใช้พลังงานทดแทน (3) การส่งเสริมการปลูกพืชใช้น้ำน้อย เช่น ตะไคร้